

Α.Φ. Χριστίδης (επιμέλεια, σε συνεργασία με τη Μ. Θεοδωροπούλου,  
*ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ*, Ομάδα Εργασίας: Μ. Αραποπούλου, Γ. Γιαννουλοπούλου, Ε. Μότσιου, Γ. Παπαναστασίου, Π. Πολίτης, Θ. Τραμπούλης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, 326 σελ.

## Αργύρης Αρχάκης

Ο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα* είναι ένα πολύ σημαντικό έργο που έρχεται να καλύψει κενά στην ενημέρωση του μάχιμου εκπαιδευτικού, αλλά και όλων όσων έχουν ένα πραγματικό ενδιαφέρον για τη γλώσσα. Παράλληλα με την ενημέρωση, διευκρινίζονται στο έργο αυτό ζητήματα που –εσκεμμένα πολλές φορές– διατηρούνται θολά και αποκαλύπτονται άρρητες –και γι’ αυτό ιδεολογικές– στάσεις που περιβάλλουν τη γλώσσα εν γένει και την ελληνική ειδικότερα.

Ο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα* εκπονήθηκε υπό την εποπτεία του καθηγητή Γλωσσολογίας Α.-Φ. Χριστίδη. Αποτελεί μέρος του Ηλεκτρονικού Κόμβου που δημιουργήσε το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας για την υποστήριξη του εκπαιδευτικού. Σχεδιάστηκε καταρχάς σε ηλεκτρονική μορφή (πρβ. [www.komvos.edu.gr](http://www.komvos.edu.gr)), ενώ η απόφαση να κυκλοφορήσει και σε έντυπη μορφή διασφαλίζει την ευρύτερη πρόσβαση των ενδιαφερομένων. Η έντυπη μορφή του περιέχει, εκτός από την εισαγωγή, πενήντα εννέα κείμενα τριάντα επτά μελετητών, πανεπιστημιακών-ερευνητών γλωσσολόγων κατά πλειοψηφία, τα οποία ταξινομούνται σε επτά ενότητες, ενώ στο τέλος ακολουθεί χρήσιμο γλωσσάρι ειδικών όρων για να διευκολυνθεί η κατανόηση.

Σε όλες τις ενότητες του βιβλίου διακρίνεται η έγνοια να ενημερωθεί για τη γλώσσα ο εκπαιδευτικός με τρόπο εύληπτο και επιστημονικά έγκυρο. Ειδικότερα, στόχος του βιβλίου είναι να γνωρίσει ο εκπαιδευτικός συστατικές όψεις του γλωσσικού φαινομένου, να «δει» χωρίς προκαταλήψεις την ιστορία της ελληνικής γλώσσας, να αντιληφθεί την περιπλοκότητα του ευρωπαϊκού γλωσσικού τοπίου και να προετοιμαστεί για να αντιμετωπίσει κατάλληλα τις νέες γλωσσικές πραγματικότητες που δημιουργούνται από τη συνύπαρξη αλλόγλωσσων πληθυσμών και στις ελληνικές σχολικές τάξεις. Και, βεβαίως, να ενημερωθεί και να εμβαθύνει στις σύγχρονες προσεγγίσεις για τη διδακτική της γλώσσας. Στη συνέχεια θα διατρέξουμε τα ζητήματα που τί-

θενται σε κάθε ενότητα, καταλήγοντας στο τέλος σε μια συνολική αποτίμηση του έργου.

Η πρώτη ενότητα, η οποία περιλαμβάνει δώδεκα κείμενα, επιγράφεται *Γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας* και αναφέρεται σε ζητήματα σχετικά με τη φυλογένεση και την οντογένεση της γλώσσας, την εξέλιξη και την ποικιλότητα που παρατηρείται στη γλώσσα καθώς και στη θεμελιώδη διάκριση προφορικού-γραπτού λόγου.

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που τίθενται είναι το ότι, αν και κάθε γλώσσα έχει τη δική της ιστορική ιδιαιτερότητα, όλες φαίνεται να αποτελούν πραγματώσεις του ίδιου νοητικού σχεδιασμού. Κάθε γλώσσα εμφανίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (αυθαιρεσία, μετάθεση, παραγωγικότητα, πολυλειτουργικότητα), τα οποία συνδυαστικά συγκροτούν το πανανθρώπινο γλωσσικό φαινόμενο και το διακρίνουν σαφώς από τα τεχνητά και τα ζωικά συστήματα επικοινωνίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν για –και συνέβαλαν δραστικά– (στην επιβίωση και αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους.

Η έρευνα σχετικά με την απόκτηση της γλώσσας από τα παιδιά φωτίζει με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τρόπο την κατανόηση του πανανθρώπινου γλωσσικού φαινομένου. Ένα πρώτο γενικό συμπέρασμα που καταγράφεται στο βιβλίο είναι ότι η γλώσσα, ως συγκεκριμένος γλωσσικός κώδικας, μαθαίνεται εκπληκτικά γρήγορα από τα παιδιά, πριν το τέλος της προσχολικής ηλικίας, χωρίς συστηματική διδασκαλία από τους ενήλικες. Το συμπέρασμα αυτό οδήγησε στην υπόθεση της έμφυτης βιολογικής προδιάθεσης για την απόκτηση της γλώσσας. Πολύ εύστοχα, όμως, επισημαίνεται ότι η συνολική γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι περιορίζεται στη γνώση μόνο του γλωσσικού κώδικα, γιατί μια τέτοια αντίληψη δεν συνυπολογίζει, μεταξύ άλλων, τις νοητικές και κοινωνικές παραμέτρους που συντελούν δραστικά στις τελικές γλωσσικές επιλογές κάθε συγκεκριμένης γλωσσικής πράγματος. Για την κατανόηση, επομένως, της συνολικής γλωσσικής ανάπτυξης και συγκρότησης του παιδιού, παράλληλα με την απόκτηση της γλωσσικής ικανότητας πρέπει να λαμβάνεται συστηματικά υπόψη η απόκτηση της επικοινωνιακής ικανότητας, δηλαδή της ικανότητας χρήσης του κώδικα σε ποικίλες περιστάσεις και για ποικίλους σκοπούς. Έτσι, παρόλο που η απόκτηση της γλώσσας δείχνει εκ πρώτης όψεως να υπακούει σε μια αυτόνομη και ανεξάρτητη λογική, η γνωσιακή, η ψυχική –μ’ όλο το βάθος που αναδεικνύει η ψυχαναλυτική προσέγγιση, η οποία εύστοχα και εύληπτα παρουσιάζεται–, η κοινωνική, ακόμη και η σωματική ανάπτυξη του παιδιού έχουν πολύ ουσιαστική συμβολή και

συμμετοχή στη συνολική γλωσσική του ανάπτυξη.

Η γλωσσική αλλαγή είναι ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που τίθεται στην πρώτη ενότητα του βιβλίου. Υπογραμμίζεται ότι η αλλαγή είναι αναπόφευκτη σε όλες τις γλώσσες, αέναη και σταδιακά επιτελούμενη και ότι δεν υπάρχουν αμιγώς γλωσσικά κριτήρια, τα οποία να δικαιολογούν χαρακτηρισμούς όπως «φθορά» και «ανωτερότητα» των γλωσσών. Η ποικιλότητα είναι ένα εγγενές σε κάθε γλώσσα φαινόμενο, το οποίο πολλές φορές λειτουργεί ως το κίνητρο ή το αρχικό στάδιο της γλωσσικής αλλαγής. Πράγματι, και παρά τις θεωρίες περί γλωσσικής ομοιογένειας (λόγω επιστημονικών σκοπιμοτήτων) και παρά τις επιδιώξεις γλωσσικής ομοιογένειας (λόγω πολιτικών σκοπιμοτήτων), οι γλώσσες παρουσιάζουν τουλάχιστον τρία είδη ποικιλότητας: γεωγραφική ποικιλότητα (οριζόντια διαφοροποίηση), κοινωνική ποικιλότητα (κάθετη διαφοροποίηση) και ποικιλότητα που προσδιορίζεται από την κατάσταση επικοινωνίας (λειτουργική διαφοροποίηση). Μ’ αυτές τις διαστάσεις ποικιλότητας σχετίζονται και σ’ αυτές στοιχίζονται τρεις τύποι γλωσσικών ποικιλιών: οι διάλεκτοι, οι κοινωνιόλεκτοι και τα επίεδα ύφους. Πολύ ορθά δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η γλωσσική ποικιλότητα είναι αυτή που τροφοδοτεί τη γλωσσική αλλαγή, καθώς οι διαφορετικές διαλεκτικές, κοινωνικές και υφολογικές αποκλίσεις (οι οποίες εκλαμβάνονται συνήθως ως γλωσσικά λάθη) εμπεριέχουν συχνά το σπέρμα των γλωσσικών μεταβολών.

Το τελευταίο ζήτημα που απασχολεί τους συγγραφείς της πρώτης ενότητας είναι η διάκριση προφορικού-γραπτού λόγου. Η ομιλία/ακρόαση και το γράψιμο/ανάγνωση αποτελούν τους δύο θεμελιώδεις τρόπους παραγωγής και πρόσληψης του λόγου. Εντοπίζονται διαφορές που προκύπτουν από τις διαφορετικές συνθήκες παραγωγής τους (κυρίως από το γεγονός ότι ο προφορικός λόγος σε αντίθεση με το γραπτό είναι πλαισιωμένος από την κατάσταση και τους συμμετέχοντες σ’ αυτήν), από τις διαφορετικές λειτουργίες τους (ο προφορικός λόγος διευκολύνει τη γνωριμία και την εξοικείωση των συνομιλητών, ενώ ο γραπτός έχει κυρίως «αποθηκευτική» λειτουργία) και από τις διαφορετικές γλωσσικές επιλογές που διακρίνει τον καθένα (ο προφορικός λόγος, σε αντίθεση με το γραπτό, είναι λιγότερο προσχεδιασμένος). Εύστοχα επισημαίνεται ότι τα παραπάνω πρωτοτυπικά χαρακτηριστικά του προφορικού και του γραπτού λόγου ορισμένες φορές συναντώνται αναμειγμένα. Έτσι, είναι προτιμότερο να προκρίνουμε μια πολυδιάστατη προσέγγιση και να αντιμετωπίζουμε τις δύο μορφές λόγου ως ακρότατα ενός συ-

νεχούς, πάνω στο οποίο μπορεί να τοποθετηθεί κανείς «πιο προφορικά» ή «πιο γραπτά», αλλά και «πιο διαλογικά» ή «πιο μονολογικά» είδη λόγου.

Η δεύτερη ενότητα, η οποία περιλαμβάνει δέκα κείμενα, επιγράφεται *Γλώσσα και κοινωνία* και αναφέρεται σε ζητήματα σχέσης έθνους-γλώσσας, επαφής γλωσσών, γλώσσας και μετανάστευσης, καθώς και σε γλωσσικές ποικιλίες που διαμορφώνονται σε συνάρτηση με κοινωνικές ομάδες (φύλο, νέοι) και επικοινωνιακές περιστάσεις (Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης).

Η ενότητα αυτή ξεκινά με τη διατύπωση της θέσης ότι καμία γλώσσα δεν τάχθηκε «από τη φύση της» να υπηρετήσει ένα και μόνο έθνος, καθώς υπάρχουν έθνη που μοιράζονται με άλλα έθνη την ίδια γλώσσα. Παρά τη διαπίστωση αυτή, όμως, επισημαίνεται ότι η μονογλωσσία, και μάλιστα ως εθνική μονογλωσσία, έχει προβληθεί ως η «φυσική» κατάσταση των εύπορων, εξελιγμένων δυτικών κοινωνιών, εφόσον το αίτημα της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας υπήρξε συστατική διάσταση της ανάπτυξης των δυτικών εθνικών κρατών τους τελευταίους τρεις αιώνες. Η εθνική γλώσσα, η γλώσσα δηλαδή που χρησιμοποιείται κυρίως από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, γίνεται η γλωσσική νόρμα, ο γλωσσικός κανόνας, ακριβώς για να απαντήσει στο αίτημα της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας.

Από τις πιο σαφείς και «νομιμοποιημένες» περιπτώσεις επαφής γλωσσών είναι αυτή κατά την οποία υπάρχει επίσημη κρατική αναγνώριση δύο ξεχωριστών γλωσσών, όπως, λ.χ., συμβαίνει στον Καναδά με την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα. Στις περιπτώσεις αυτές κάνουμε λόγο για το φαινόμενο της διγλωσσίας, που αποτελεί κεντρικό ζήτημα της δεύτερης ενότητας. Παρά το γεγονός, όμως, ότι οι περισσότερες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από γλωσσική πολυμορφία, ελάχιστες δυτικές κοινωνίες είναι επισήμως δίγλωσσες ή πολύγλωσσες. Ως άμεσο και φυσικό επακόλουθο του γεγονότος αυτού είναι η γλωσσική συρρίκνωση, δηλαδή οι απώλειες και οι περιορισμοί στη χρήση που υφίσταται μια ασθενέστερη γλώσσα ως αποτέλεσμα της επαφής της με άλλη ή άλλες ισχυρότερες (λόγω κοινωνικοοικονομικών παραγόντων) γλώσσες. Η διαμόρφωση και διάδοση απαξιωτικών στάσεων για μια ασθενή γλώσσα είναι ο δρόμος που συχνά οδηγεί στη γλωσσική συρρίκνωση<sup>1</sup>.

Η μετανάστευση και οι γλωσσικές της επιπτώσεις είναι ένα άλλο πολύ σημαντικό ζήτημα που αναλύεται στην ενότητα αυτή. Σύμφωνα με όσα επισημαίνονται, από τις πλέον εμφανείς συνέπειες της μετανάστευσης είναι η γλώσσα του μετανάστη σταδιακά να μετα-

τοπίζεται και να αντικαθίσταται από τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Το πόσο γρήγορα θα συντελεστεί αυτή η εξέλιξη εξαρτάται από παράγοντες όπως η μαζικότητα και η συνοχή της παροικίας στην οποία ζει ο μετανάστης. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η μετανάστευση που συχνά παρατηρείται στη γλωσσική κατάσταση του μετανάστη έχει αναπόφευκτα έναν τραυματικό χαρακτήρα, καθώς για να επιβιώσει καλείται συχνότατα να απεμπολήσει την ταυτότητά του, να «προδώσει» ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας του: τη σχέση του με τη μητρική του γλώσσα. Είναι, κατά συνέπεια, απολύτως εύλογο ότι τα προβλήματα που συνεπάγονται οι μεταναστευτικές κινήσεις είναι πολλά και σύνθετα και απαιτούν λεπτούς και ευαίσθητους χειρισμούς από την πολιτεία και ειδικότερα από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Στις περισσότερες δυτικές χώρες, όμως, όπου κατεξοχήν ανθούν αφομοιωτικές ιδεολογίες, επικρατεί το μοντέλο της μονόγλωσσης εκπαίδευσης, όπου νόμιμη θέση στο δημόσιο σχολείο έχει μόνο η επίσημη εθνική γλώσσα με προφανείς στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου των μεταναστών, των μειονοτικών κλπ. Για τον λόγο αυτό με ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνεται ότι βασική προϋπόθεση κάθε παιδαγωγικής προσπάθειας που απευθύνεται στα παιδιά των μεταναστών (αλλά και των μειονοτικών και των παλιννοστούντων) θα πρέπει να είναι η αποκατάσταση ενός αισθήματος αξιοπρέπειας για την προέλευσή τους, τον τρόπο ζωής τους και τη μητρική τους γλώσσα, καθώς και η συνειδητή επίδειξη σεβασμού για την πολιτισμική και γλωσσική διαφορά εκ μέρους των εκπαιδευτικών. Όπως τονίζεται και στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου, η συζήτηση σχετικά με τη σχέση γλώσσας και μετανάστευσης έχει ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική κοινωνία και την ελληνική εκπαίδευση, καθώς παράλληλα με τα πέντε και πλέον εκατομμύρια ατόμων ελληνικής καταγωγής που διαβούν στο εξωτερικό, ζουν σήμερα στο εσωτερικό της χώρας ένα εκατομμύριο αλλοδαποί, οι οποίοι έχουν μορφωτικά δικαιώματα.

Το τελευταίο ζήτημα που απασχολεί τους συγγραφείς της δεύτερης ενότητας είναι η επίδραση ορισμένων κοινωνικών παραγόντων στη διαμόρφωση γλωσσικών ποικιλιών και συμπεριφορών. Ως προς τη σχέση γλώσσας και φύλου επισημαίνεται η άνιση αντιπροσώπευση των δύο φύλων στο γλωσσικό σύστημα, όπως και διαφορές στη γλωσσική συμπεριφορά των δύο φύλων (λ.χ. στη χρήση υποστηρικτικών εκφράσεων, ερωτήσεων, διακοπών κλπ.). Ως προς τη σχέση γλώσσας και νεολαίας επισημαίνεται η προτίμηση των νέων στη χρήση μη πρότυπων, στιγματισμένων γλωσσικών επιλογών (λ.χ. και *γαμώ* +

ονοματική φράση, *σούπερ, έγραψε, άκου φάση, κόκαλο* κλπ.) ως τρόπων σήμανσης της ηλικιακής τους διαφοροποίησης. Τέλος, ως προς τη σχέση γλώσσας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης ιδιαίτερο βάρος δίνεται στο συστηματικό προσδιορισμό του επικοινωνιακού πλαισίου των ΜΜΕ, όπως στο γεγονός ότι ο πομπός είναι πολυπρόσωπος και πολυφωνικός και στο ότι ο λόγος των ΜΜΕ είναι φορτισμένος ιδεολογικά. Υπογραμμίζεται, επίσης, ότι οι σύγχρονες κριτικές γλωσσολογικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν αποτελεσματικά πώς συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές αναπαριστούν με ιδεολογικό τρόπο την κοινωνική πραγματικότητα στα ΜΜΕ, ωραιοποιώντας, εξιδανικεύοντας, παραποιώντας ή συσκοτίζοντάς την (λ.χ. μέσα στην πρόταση συχνά μέσω της παθητικοποίησης αποκρύπτονται οι δρώντες, δηλαδή οι υπεύθυνοι για τα ανεπιθύμητα γεγονότα).

Η τρίτη ενότητα περιλαμβάνει έξι κείμενα και παρουσιάζει στενή συνάφεια με τη δεύτερη (ίσως ελαφρώς συμπτυνόμενη θα μπορούσε να συνεξεταστεί μαζί της). Επιγράφεται *Γλωσσικές πολιτικές* και αναφέρεται στο γλωσσικό τοπίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις μειονοτικές της γλώσσες.

Στην ενότητα αυτή αναδεικνύεται η αντίφαση που επικρατεί ανάμεσα στην εκφρασμένη γλωσσική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη γλωσσική πρακτική της. Από τη μια, επισημαίνεται ότι η προοπτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης εντοπίζεται στην πολυγλωσσία, γι' αυτό και λαμβάνονται ειδικά μέτρα, όπως, μεταξύ άλλων, η ιδιαίτερη προτεραιότητα που δίνεται στις ασθενείς γλώσσες (δηλαδή στις λιγότερο διαδεδομένες και διδασκόμενες γλώσσες) στο πλαίσιο της δράσης *Lingua* του εκπαιδευτικού προγράμματος «Σωκράτης». Ταυτοχρόνως, όμως, υπογραμμίζεται ότι, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζει επισήμως τις έντεκα γλώσσες που αντιστοιχούν περίπου στις εθνικές των δεκαπέντε κρατών-μελών της Ένωσης, οι γλώσσες εργασίας των θεσμικών ευρωπαϊκών οργάνων είναι επισήμως τρεις (αγγλική, γαλλική, γερμανική) και ουσιαστικά δύο (αγγλική, γαλλική).

Ανάλογη αντίφαση καταγράφεται και ως προς τις μειονοτικές γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι πλέον κοινός τόπος ότι σε κάθε χώρα της Ευρώπης, εκτός από την επίσημη εθνική γλώσσα, μιλιούνται και άλλες γλώσσες είτε από μετανάστες είτε από αυτόχθονες πληθυσμούς που αποτελούν τις λεγόμενες γλωσσικές μειονοτικές ομάδες. Στην ελληνική επικράτεια παρά το γεγονός ότι περίπου το 95% του πληθυσμού έχει ως μητρική γλώσσα μόνο την ελληνική, χρησιμοποιούνται επίσης μειονοτικές γλώσσες όπως

η αθιγγανική, η αλβανική (αρβανίτικα), η ισπανοεβραϊκή, η κουτσοβλαχική, η πομακική, η σλαβική και η τουρκική. Την τελευταία δεκαετία μέσα από πρωτοβουλίες που έχουν αναλάβει διεθνείς ευρωπαϊκοί οργανισμοί, επιδιώκεται η προστασία και η προαγωγή της μειονοτικής γλωσσικής διαφοράς στην Ευρώπη. Από ορισμένες χώρες μάλιστα έχουν υπογραφεί δεσμευτικά κείμενα. Παρόλα αυτά, το μέλλον των περισσότερων μειονοτικών γλωσσών είναι μάλλον δυσόιωνο, καθώς η ισοπεδωτική επιδράση των ισχυρών γλωσσών είναι σε πολλές περιπτώσεις καταλυτική.

Με δεδομένη την αντίφαση μεταξύ εκφρασμένης γλωσσικής πολιτικής και γλωσσικής πρακτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καίρια και ερμηνευτική των δεδομένων είναι η επισήμανση ότι η υπερεθνική πραγματικότητα, μέσα στην οποία αναπτύσσεται ο λόγος υπέρ της ευρωπαϊκής πολυγλωσσίας, είναι αυτή της παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς. Σε αυτό το πλαίσιο του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι προφανές ότι θα υπερισχύσουν οι ισχυρότερες και θα περιθωριοποιηθούν οι ασθενέστερες γλώσσες σε ένα φαινομενικά αξιοπρεπές περιθώριο, το οποίο στα σχετικά κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ονομάζεται «σεβασμός για την πολιτισμική ποικιλία». Η πολιτική στάση που προτείνεται στην τρίτη ενότητα σχετικά με τα γλωσσικά ζητήματα και ζητούμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η εξής: Στη μυθοποίηση της πολυγλωσσίας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, όπου οι γλώσσες έχουν τόσο αξία όσο και η ζήτησή τους, θα πρέπει να αντιπαρεταθεί η μοναδικότητα της κάθε γλώσσας. Παράλληλη εγρήγορση, όμως, θα πρέπει να υπάρχει και για την εθνικιστική μυθοποίηση της μονογλωσσίας ως μοναδικού φορέα εθνικών αξιών, στην οποία θα πρέπει να αντιπαρεταθεί η παγκοσμιοποίηση της κάθε γλώσσας, στον βαθμό που όλες οι γλώσσες, όπως διαπιστώθηκε στην πρώτη ενότητα, εδράζονται στην ενιαία και άπατρι ανθρώπινη νόηση, παρά τις διαφορές τους.

Η τέταρτη ενότητα, περιλαμβάνει δώδεκα κείμενα, επιγράφεται *Η ελληνική γλώσσα* και αναφέρεται σε βασικά στάδια της ιστορίας της ελληνικής<sup>2</sup>. Εστιάζει ιδιαίτερα στην κοινωνική διγλωσσία που συνοδεύει μεγάλο μέρος της και στο γλωσσικό ζήτημα που προέκυψε από αυτήν, καθώς και στις νεοελληνικές διαλέκτους και στους διαλεκτικούς θυλάκους της ελληνικής (κατωιταλικά, μαριουπολίτικα, σαρακατσάνικα). Επιπλέον, γίνεται μια πολύ χρήσιμη αναφορά στις γραμματικές και τα λεξικά της νέας ελληνικής, αναλύεται η σχέση γλώσσας και ορθογραφίας και η έννοια του γλωσσικού λάθους.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάλυση

και τον σχολιασμό δύο ιδιαιτεροτήτων που εμφανίζει η ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Η πρώτη ιδιαιτερότητα, η οποία δίνει το έρεισμα για την προβολή της ελληνικής ως περιούσιας γλώσσας, είναι η συνέχεια που παρουσιάζει: η ελληνική σε αντίθεση με τη λατινική δεν διασπάστηκε σε ποικιλία γλωσσών. Η ερμηνεία της διαφοράς στην πορεία της ελληνικής και της λατινικής θα πρέπει να αναζητηθεί στις διαφορετικές ιστορικές τύχες της ανατολικής και δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: η δεύτερη διαλύθηκε τον 5<sup>ο</sup> αι. μ.Χ. υποκύπτοντας στους γερμανούς επιδρομείς, ενώ η πρώτη επέζησε –ως ελληνόφωνη οντότητα– για χίλια ακόμη χρόνια. Αυτή η ιστορική συνέχεια διατήρησε τα γλωσσικά αισθήματα συνέχειας επικουρούμενη από τον αττικιστικό γλωσσικό κλασικισμό και τις βυζαντινές εκδοχές του. Ο κλασικισμός αυτός, με ερείσματα τη διοίκηση, την εκκλησία, την εκπαίδευση του Βυζαντίου, παρήγαγε αξιολογικές στάσεις απέναντι στη γλώσσα, οι οποίες εγκατέστησαν το αίσθημα συνέχειας, παρά τις δραστικές αλλαγές της μεσαιωνικής και νεότερης ελληνικής.

Η δεύτερη κρίσιμη ιδιαιτερότητα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας είναι η «κοινωνική διγλωσσία», δηλαδή η συνύπαρξη σε διάφορες περιόδους μιας υψηλής ποικιλίας (που οι διάφορες ιστορικές εκδοχές της είχαν ως πρότυπο την κλασική αττική διάλεκτο) και μιας χαμηλής ποικιλίας (που οι διάφορες εκδοχές της είχαν ως βάση τους την ομιλούμενη γλώσσα). Το κίνημα του αττικισμού στα ελληνιστικά χρόνια έθεσε τις βάσεις της κοινωνικής διγλωσσίας υποτιμώντας την ομιλούμενη γλώσσα ως προϊόν φθοράς και αναζητώντας την αρχαία ή αρχαιότροπη καθαρότητα στην κλασική αττική διάλεκτο. Η αντίθεση ανάμεσα στην αρχαϊζουσα γραπτή και την προφορική γλώσσα συνεχίστηκε και στα βυζαντινά χρόνια και κληρονομήθηκε στο νεότερο τουρκοκρατούμενο ελληνισμό. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους στα μέσα του 19ου αι., προκρίνεται ως εθνική γλώσσα η καθαρεύουσα, μια τεχνητή αρχαϊζουσα μορφή γλώσσας. Με τον τρόπο αυτό δίνεται απάντηση στο γλωσσικό ερώτημα το οποίο είχε απασχολήσει την προεπαναστατική ελληνική διάνοηση (ουσιαστικά στο γλωσσικό ζήτημα), ποιο πρέπει να είναι το ενιαίο εθνικό γλωσσικό όργανο. Η καθαρεύουσα επιλέχθηκε για να αποδείξει στους δυτικούς τη δικαιοματική, καταγωγική συμμετοχή του νεότευκτου νεοελληνικού κράτους στο πολιτισμικό κεφάλαιο της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς. Κλήθηκε, μ' άλλα λόγια, να επιβεβαιώσει τόσο το γεγονός ότι οι Νεοέλληνες αποτελούν συνέχεια των αρχαίων προγόνων τους όσο και ότι μπορούν να μετασχούν της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Χαρα-

κτηριστικά σημειώνεται ότι, ενώ αποστολή της καθαρεύουσας ήταν να «καθαρίσει» τη γλώσσα, μεταξύ άλλων, από τα λαϊκά αφοιωμένα ιταλικά και τουρκικά δάνεια (κάτι που σε μεγάλο βαθμό το πέτυχε, πρβ. *μπαξές* → *κήπος*, *μινίστρος* → *υπουργός*), ωστόσο επέτρεψε την εισαγωγή μεγάλου μέρους μεταφραστικών δανείων από τα γαλλικά (*αξίζει τον κόπο*, *λαμβάνει χώρα*). Η διαφορετική αυτή αντιμετώπιση απέναντι σε γλώσσες πρώην κατακτητών από τη μια και γλώσσες πολιτισμικού γοήτρου από την άλλη δείχνει με ενάργεια τις ιδεολογικές σκοπιμότητες που υπηρέτησε η καθαρεύουσα. Κατά τον 20<sup>ο</sup> αι., η δημοτική, σημειώνουν οι συγγραφείς της ενότητας αυτής, προσλαμβάνεται ως σύμβολο ανατρεπτικού λόγου, καθώς οι δημοτικιστές ως επί το πλείστον αποτελούσαν ένα σύνολο που ενεργούσε εκτός κρατικών θεσμών. Αντίθετα, η καθαρεύουσα προσλαμβάνεται ως σύμβολο αυθεντίας και (κοινωνικής και μορφωτικής) ανωτερότητας, καθώς οι οπαδοί της καθαρεύουσας αποτελούν ένα σύνολο που υποστηρίχτηκε από προσδιορισμένους φορείς εξουσίας (Εκκλησία, Κυβέρνηση, Πανεπιστήμιο) και συνεπώς διέθετε τα όπλα της εξουσίας. Το 1976 η δημοτική αναγνωρίζεται ως η επίσημη μορφή γλώσσας. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι το γλωσσικό ζήτημα είναι οριστικά παρελθόν, καθώς και στα χρόνια που ακολουθούν καταγράφονται πολλές διενέξεις γύρω από θέσεις όπως «η γλώσσα των νέων είναι φτωχή» ή «η γλώσσα κακοποιείται». Οι θέσεις αυτές ουσιαστικά καλλιεργούν την αντίληψη ότι η νεοελληνική νοσεί και ότι η ενδοδειγμένη θεραπεία είναι η αναγωγή στη γνώση της αρχαίας. Το επιχείρημα, όμως, της γλωσσικής ανεπάρκειας εξαιτίας της γλωσσικής ασυνέχειας του ομιλητή είναι άκυρο, όπως εύστοχα επισημαίνεται, διότι η μητρική γλώσσα σε καμία περίπτωση δεν προϋποθέτει τη γνώση προγενέστερων σταδίων της. Κανείς, λ.χ., δεν μπορεί να εξαρτήσει την επάρκεια ενός Ισπανού στη μητρική του γλώσσα από το πόσο καλά ξέρει τη νεκρή λατινική.

Πολύ χρήσιμη είναι η παρατήρηση ότι μια από τις αρνητικές συνέπειες της κοινωνικής διγλωσσίας στην επιστημονική γλωσσολογική παραγωγή ήταν η περιορισμένη και μη συστηματική συγγραφή γραμματικών και λεξικών για τη νέα ελληνική. Η περιθωριοποίηση της δημοτικής είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της, μεταξύ άλλων, όχι μόνο από το λημματολόγιο των λεξικών, αλλά και από τα ερμηνεύματα, τα οποία, όντας στην καθαρεύουσα, ήταν πιο δυσνόητα από τη λέξη που καλούνταν να ερμηνεύσουν. Στο βιβλίο γίνεται μια πολύ χρήσιμη αναδρομή και περιγραφή των διαθέσιμων γραμματικών και λεξικών της νέας ελληνικής.

Η κλασικιστική παράδοση επισκίασε σε μεγάλο βαθμό και την έρευνα των νεοελληνικών διαλέκτων και των διαλεκτικών θυλάκων, καθώς οι απαρχές της σηματοδεύτηκαν από μια προσπάθεια επανασύνδεσης των αρχαιοελληνικών με τις νεοελληνικές διαλέκτους. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και χρήσιμη είναι η επισήμανση ότι για τη μελέτη των κοινωνιολόγων των νεοελληνικών πόλεων φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο τα διαλεκτικά στοιχεία που φέρνουν μαζί τους οι πληθυσμοί που προέρχονται από εσωτερική μετανάστευση. Κάθε συστηματική συζήτηση πάντως για τις νεοελληνικές διαλέκτους επισημαίνεται ότι προσκρούει σε σημαντικά ερευνητικά και βιβλιογραφικά κενά με σημαντικότερο όλων την απουσία γλωσσικού άτλαντα.

Η κινδυνολογία για τη βιωσιμότητα της νεοελληνικής συχνά συσχετίζεται με τα «πολλά λάθη» που παρατηρούνται, κυρίως από τους νέους. Στο βιβλίο η αντίληψη αυτή απομυθοποιείται και το γλωσσικό λάθος αναλύεται με επιστημονικούς όρους. Ως γλωσσικό λάθος ορίζεται κάθε απόκλιση από τη γλωσσική νόρμα, δηλαδή την τυποποιημένη σε μια χρονική περίοδο μορφή μιας γλώσσας, όπως αυτή κωδικοποιείται στις γραμματικές και τα λεξικά και περιβάλλεται με το κύρος της ορθής γλώσσας. Επισημαίνεται, όμως, εύστοχα ότι πολλά από τα θεωρούμενα ως γραμματικά λάθη οφείλονται σε συγκεκριμένους μηχανισμούς της γλώσσας, όπως η αναλογία (π.χ. *του διεθνή* αντί *του διεθνούς* κατ' αναλογία με τον τύπο *του μαθητή*) και η ενίσχυση (πρβ. τη θεωρούμενη ως πλεοναστική συνύπαρξη του *πιο* και του *-ότερος* στην εκφορά *πιο καλύτερος*). Κατά συνέπεια, ο εκπαιδευτικός που καλείται να διδάξει –δυστυχώς μόνο– τη νόρμα θα πρέπει να κατανοήσει ότι η κινδυνολογία που συχνά αναπτύσσεται γύρω από το γλωσσικό λάθος είναι ανιστόρητη: Τα λάθη όχι μόνο δεν προκύπτουν αναιτιολόγητα, αλλά βρίσκονται στη βάση του μηχανισμού που γεννά τη γλωσσική εξέλιξη και αλλαγή. Καθίσταται έτσι σαφές ότι ο εκπαιδευτικός θα πρέπει μεν να εντοπίζει τις αποκλίσεις από τη νόρμα, αλλά ταυτοχρόνως θα πρέπει να διακατέχεται από ένα ερμηνευτικό και όχι αφοριστικό πνεύμα στην προσέγγιση που επιχειρεί στο γλωσσικό λάθος.

Την τελευταία περίοδο ανάμεσα στα θέματα που συνήθως τίθενται στη συζήτηση για τη νέα ελληνική και την προοπτική της είναι η ανάγκη προστασίας της σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο ενόψει της οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης. Επισημαίνεται ότι η ελληνική δεν θα προστατευθεί με τη διεκδίκηση της «μοναδικότητάς» της που τη διαχωρίζει από τις άλλες γλώσσες (οι οποίες και ιστορία διαθέτουν και τα κοινά καθολικά χαρακτηριστικά της ανθρωπίνης νόη-

σης). Η άμυνα απέναντι σε σύγχρονους γλωσσικούς ηγεμονισμούς με την επίκληση της παλαιότερης ελληνικής γλωσσικής ηγεμονίας δεν μπορεί παρά να λειτουργήσει τελικά προς όφελος του αντιπάλου. Ούτε, όμως, η προοπτική μπορεί να αναζητηθεί σ' ένα ρηχό κοσμοπολιτισμό, ο οποίος είναι ευθυγραμμισμένος μ' έναν παγκοσμιοποιημένο πολιτισμικό και γλωσσικό ηγεμονισμό που αρνείται την εθνική, πολιτισμική και γλωσσική ποικιλία. Η ιδιαίτερη νεοελληνική ταυτότητα θα πρέπει να διαφυλαχθεί μέσα από την αποκάλυψη τόσο των ιστορικών, και όχι μυθικών, ιδιαιτεροτήτων της όσο και της ενότητάς της με τις άλλες γλώσσες, η οποία απώτερα προκύπτει από την ενότητα της ανθρωπίνης νόησης. Η πρόκληση για τη νέα ελληνική, όπως και για τις άλλες μικρές γλώσσες, είναι να διεκδικήσουν την παρουσία τους σε κρίσιμους τομείς χρήσης (τεχνολογία, επιστήμη) και να μην εκτοπιστούν από αυτούς προς όφελος της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογενοποίησης που υπαγορεύουν οι νόμοι της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.

Η πέμπτη ενότητα, η οποία περιλαμβάνει δεκατέσσερα κείμενα, επιγράφεται *Διδακτική της γλώσσας* και αναφέρεται στην κειμενοκεντρική και επικοινωνιακή προσέγγιση στη διδασκαλία της γλώσσας στο γενικότερο πλαίσιο της συζήτησης περί γραμματισμού. Στο επίκεντρο δεν βρίσκεται μόνο η διδασκαλία της μητρικής, αλλά και της ξένης γλώσσας, καθώς τα δύο είδη διδασκαλίας θεωρούνται όψεις του ίδιου νομίσματος. Επιπλέον, συζητιούνται ο στόχος των αρχαίων ελληνικών στο σχολείο, η χρήση της γλώσσας στα μη γλωσσικά μαθήματα και ο ρόλος της εικόνας και της τεχνολογίας στην εκπαίδευση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν, τέλος, οι επισημάνσεις σχετικά με το γλωσσικό αποκλεισμό των μειονοτικών ομάδων –και όχι μόνο– από την ελληνική εκπαίδευση.

Με ιδιαίτερη σαφήνεια διευκρινίζεται ο προσανατολισμός που πρέπει να έχει σήμερα η γλωσσική διδασκαλία, η οποία ήταν μέχρι πρόσφατα άμεσα συνδεδεμένη με τη διδασκαλία της γραμματικής και των κανόνων της στο πλαίσιο της πρότασης. Γι' αυτό και ένα κείμενο θεωρούνταν ότι διαφοροποιείται από μια πρόταση μόνο ποσοτικά, ως άθροισμα προτάσεων, και όχι ποιοτικά. Ένα σημαντικό μέρος όμως της σύγχρονης γλωσσολογικής έρευνας, τα πορίσματα της οποίας παρουσιάζονται στο βιβλίο, έχει επικεντρώσει την προσοχή του στην καλλιέργεια της επικοινωνιακής ικανότητας του παιδιού, της ικανότητάς του, δηλαδή, να χρησιμοποιεί τη γλώσσα για την αποτελεσματική παραγωγή και κατανόηση ποικίλων τύπων κειμένων σε διάφορες περιστάσεις. Ένα κείμενο, μ' άλλα λόγια, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως σω-

στό ή λάθος με βάση μόνο τους γραμματικούς κανόνες, αλλά ως αποτελεσματικό ή μη αποτελεσματικό. Η μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από την πρόταση στο κείμενο είχε ως συνέπεια την πρόκριση της διδασκαλίας των γραμματικών φαινομένων μέσα από το κείμενο και τον επικοινωνιακό στόχο που αυτό καλείται να υπηρετήσει.

Το ερώτημα που ανακύπτει στο σημείο αυτό είναι ποιοι επικοινωνιακοί στόχοι θα γίνουν αντικείμενο διδασκαλίας. Με μεθοδικότητα και σύγχρονη ενημέρωση οι συγγραφείς της ενότητας αυτής επαναποθετούν το δύσκολο αυτό ερώτημα ως εξής: Ποιες είναι οι μορφές γραμματισμού που πρέπει να αναπτύξουν τα μέλη μιας κοινωνίας για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά. Επισημαίνεται ότι σε κάποιο βαθμό ο όρος *γραμματισμός* είναι συγκρίσιμος με, αλλά ευρύτερος από, τον όρο *αλφαριθμητισμός*, που χρησιμοποιούνταν παλαιότερα σε σχέση με την εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής από τους πολίτες. Σήμερα, στις τεχνολογικά αναπτυγμένες κοινωνίες το επίπεδο γραμματισμού των πολιτών συνδέεται άμεσα με τις ικανότητές τους να λειτουργούν αποτελεσματικά σε διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις, κατανοώντας, παράγοντας και αντιμετωπίζοντας κριτικά διάφορα είδη κειμένων. Η εκπαίδευση γραμματισμού εμφανίζει δύο τάσεις. Η πρώτη είναι αυτή του λειτουργικού γραμματισμού στο πλαίσιο του οποίου σχεδιάζονται εκπαιδευτικά προγράμματα, αφού ληφθούν υπόψη –κατόπιν συστηματικής έρευνας– οι κρατούσες συνθήκες επικοινωνίας. Με βάση τις συνθήκες αυτές προσδιορίζεται η ύλη και οι επικοινωνιακές δυνατότητες που θα πρέπει να αναπτύξουν οι εκπαιδευόμενοι. Η δεύτερη κατεύθυνση είναι αυτή του κριτικού γραμματισμού, ο οποίος στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των πολιτών ως προς τις λειτουργίες των κυρίαρχων μορφών γραμματισμού. Ως ειδικότερος στόχος της κατεύθυνσης αυτής μπορεί να θεωρηθεί η ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης, της ικανότητας δηλαδή των εκπαιδευόμενων να διαγιγνώσκουν και να αποφεύγουν τις άρρητες ιδεολογικές φορτίσεις που συχνά συνοδεύουν συγκεκριμένες γλωσσικές χρήσεις (όπως, λ.χ. συμβαίνει με τις σεξιστικές ή τις ρατσιστικές γλωσσικές εκφορές). Ο πολυγλωσσισμός μπορεί να θεωρηθεί έννοια συμπληρωματική αυτής του γραμματισμού. Αποσκοπεί στην πρόσθετη κοινωνική ενδυνάμωση των μαθητών με την ανάπτυξη δεξιοτήτων σχετικών με την επεξεργασία ποικίλων κειμενικών ειδών συγκροτημένων (συνδυαστικά) από ένα ευρύ φάσμα μέσων (ακουστικών, οπτικών, νευματικών, ηλεκτρονικών) και πολιτισμικών πηγών.

Στο βιβλίο ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον

οπτικό γραμματισμό (σχέση εικόνας και εκπαίδευσης) και στη σχέση τεχνολογίας και γραμματισμού. Ως προς τον οπτικό γραμματισμό επισημαίνεται ότι στη χώρα μας, παρά το ότι η εικόνα χρησιμοποιείται αφειδώς τόσο από τα Μ.Μ.Ε. όσο και από την εκπαίδευση, οι αποδέκτες, μεταξύ αυτών διδάσκοντες και διδασκόμενοι, δεν είναι πάντοτε σε θέση να αντιληφθούν ότι η εικόνα είναι ένας ιδιαίτερος τύπος παραγωγής νοήματος και ότι η ενεργητική κριτική ανάγνωση της απαιτεί, μεταξύ άλλων, την αναγνώριση της εργασίας και της επεξεργασίας για την παραγωγή της. Ως προς τη σχέση τεχνολογίας και γραμματισμού επισημαίνεται ότι η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος δεν θα πρέπει να υποστηρίζεται μόνο από τα υπολογιστικά προγράμματα επεξεργασίας κειμένου, τα οποία την εφοδιάζουν με προφανή πλεονεκτήματα (π.χ. δημιουργία προσωρινών κειμένων με δυνατότητες πειραματισμών κατά το γράψιμο, δημιουργία μέσω του διαδικτύου πραγματικών περιστάσεων επικοινωνίας, όπως και αναζήτηση και συγκρότηση ποικίλου γλωσσικού υλικού). Θα πρέπει επίσης να ενσωματωθούν σ' αυτήν οι νέες ηλεκτρονικές μορφές γραμματισμού που έχει επιβάλει η ευρύτατη αποδοχή της τεχνολογίας της πληροφορικής. Ταυτόχρονα όμως επισημαίνονται και οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν στον γραμματισμό των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής: Βασικό χαρακτηριστικό της τυποποιημένης, εμπορευματοποιημένης πληροφορίας, στην οποία βασίζονται και την οποία προωθούν οι νέες τεχνολογίες, είναι η γενικευμένη ψηφιοποίηση του αναλογικού, κάτι που σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να συνεπάγεται την υποβάθμιση της αναλογικής ανθρώπινης εμπειρίας, η οποία περιλαμβάνει το άρρητο, το συμφραστικό, το πολιτισμικό.

Ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί η εκπαίδευση γραμματισμού είναι ένα σύνθετο ζήτημα. Ο άξονας στον οποίο θα πρέπει να κινηθεί η εκπαιδευτική πράξη είναι η ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητας των παιδιών μέσω της συσχέτισης κειμένου, γλωσσικού συστήματος και κοινωνικής κατάστασης. Οι συγγραφείς της ενότητας αυτής αναφέρουν ότι έχουν γίνει σημαντικές προτάσεις για τρόπους γλωσσικής εκπαίδευσης στο σχολείο, μέσω του συνόλου των μαθημάτων του σχολικού προγράμματος και όχι μόνο μέσω του μαθήματος που έχει ως αντικείμενο μελέτης τη γλώσσα. Έτσι, η συστηματική καλλιέργεια του επιστημονικού λόγου και ειδικότερα κειμενικών ειδών όπως η αναφορά, η εξήγηση, η διαδικασία (πείραμα) και η έκθεση (παρουσίαση επιχειρημάτων ενισχυτικών μιας θέσης) μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν γραμματισμό στις επιστήμες,

κάτι που θα τους βοηθήσει να έχουν αποτελεσματική πρόσβαση, αλλά και να στέκονται κριτικά στον πολλές φορές ερμητικό, γι' αυτό εξουσιαστικό, λόγο της επιστήμης. Υπό αυτό το εκπαιδευτικό πρίσμα, επισημαίνεται, βέβαια, ότι η προνομιακή θέση του μαθήματος της αρχαίας ελληνικής στη χώρα μας με την ασαφή στοχοθεσία του δεν μπορεί να έχει ουσιαστικά αποτελέσματα.

Στην ενότητα αυτή η συζήτηση για την επικοινωνιακή προσέγγιση δεν περιορίζεται μόνο στη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, αλλά επεκτείνεται και σ' αυτήν της ξένης γλώσσας. Καίρια είναι η παρατήρηση ότι η διαμόρφωση του περιεχομένου της διδασκαλίας μιας ξένης γλώσσας γίνεται με βάση τις γλωσσικές ανάγκες των μαθητών και με στόχο να εξυπηρετηθούν αυτές οι γλωσσικές ανάγκες, οι οποίες είναι διαφορετικές ανάμεσα, λ.χ., σε κάποιον που θέλει να μάθει τη γλώσσα για να κάνει τουρισμό σε μια χώρα και σε κάποιον που θέλει να σπουδάσει χημεία στη χώρα αυτή. Για ένα δάσκαλο της ελληνικής ως ξένης δύο πολύ σημαντικά βοηθήματα είναι το *Επίπεδο-κατώφλι για τα ελληνικά* και το *Πιστοποίηση επάρκειας της ελληνικής γλώσσας*.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη διαπολιτισμική προσέγγιση στη διδακτική των ξένων γλωσσών. Βασική επιδίωξη της προσέγγισης αυτής είναι η εκμάθηση της ξένης γλώσσας ως πολιτισμικού προϊόντος που διαφέρει, αλλά δεν είναι ανώτερο ή κατώτερο κάποιου άλλου. Στην πράξη, όμως, διαπιστώνεται ότι είναι δύσκολο να επιτευχθεί η ισότιμη αντιμετώπιση ισχυρών και ασθενών γλωσσών, καθώς τα χαρακτηριστικά της ασθενούς γλωσσικής κοινότητας καταλήγουν να παρουσιάζονται ως αποκλίνοντα, ενώ αυτά της ισχυρής γλωσσικής κοινότητας ως το μέτρο σύγκρισης. Ζητούμενο είναι λοιπόν η καλλιέργεια και η ανάπτυξη ενός πολυγλωσσικού ήθους ως αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης ότι τα οικουμενικά συνυπάρχουν με τα ιδιαίτερα γλωσσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Το ήθος αυτό θα συμβάλει στη διατήρηση με ισότιμο τρόπο της γλωσσικής και πολιτισμικής ποικιλίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τέλος, στην πέμπτη ενότητα αναπτύσσεται το ζήτημα του γλωσσικού αποκλεισμού των μειονοτικών ομάδων από την ελληνική εκπαίδευση. Με μια ιδιαίτερα διεισδυτική ανάλυση επισημαίνεται ότι η ελληνική κοινωνία δεν ήταν έτοιμη να υποδεχθεί την αυξανόμενη παρουσία αλλόγλωσσων παιδιών στις σχολικές τάξεις (ως συνέπεια της οικονομικής μετανάστευσης), διότι μέχρι τουλάχιστον το 1976 η νεοελληνική εκπαίδευση, βασιζόμενη σε μεγάλο βαθμό στην αρχαϊστική καθαρεύουσα, εφάρμοζε αδιακρίτως

πρακτικές αποκλεισμού των παιδιών από τη μητρική τους γλώσσα. Και ως μητρικές γλώσσες νοούνται όχι μόνο αυτές που μιλούνται στα όρια της επικράτειας (λ.χ. τουρκικά, πομάκικα, αρβανίτικα), αλλά και οι νεοελληνικές διάλεκτοι και κυρίως η ίδια η δημοτική που ήταν σε καθημερινή χρήση.

Η έκκτη ενότητα, η οποία περιλαμβάνει δύο κείμενα, επιγράφεται *Γλώσσα και μετάφραση* και συσχετίζεται άμεσα με τα ζητούμενα της πρώτης και τέταρτης ενότητας (*Γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας και Η ελληνική γλώσσα* αντίστοιχα). Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι η πρακτική –ή, όπως χαρακτηρίστικά αναφέρεται, η ασκητική– της μετάφρασης –αυτού του βασικού διαπολιτισμικού διόλου επικοινωνίας– αναδεικνύει την πιο κεντρική και ταυτόχρονα πιο σκοτεινή όψη του γλωσσικού φαινομένου: το γεγονός ότι η γλώσσα, οι γλώσσες είναι μία (γιατί η ανθρώπινη νόηση είναι ενιαία) και πολλές (γιατί το κοινό νοητικό θεμέλιο ανακλάται έμμεσα στον πολύχρωμο χάρτη της πολυγλωσσίας). Επιπλέον, γίνεται ειδική συζήτηση για τις ιδιαιτερότητες της ενδογλωσσικής μετάφρασης όπως αυτές καθορίστηκαν από τη μακρά κοινωτική διγλωσσία στον τόπο μας, με συνέπεια το γλωσσικό παρελθόν άστοχα να διεκδικεί τον τίτλο του ισχυρού, ενώ το γλωσσικό παρόν να εκτιμάται ως ελλειμματικό και ασθενές.

Η έβδομη και τελευταία ενότητα, η οποία περιλαμβάνει τρία κείμενα, επιγράφεται *Γλωσσικές διαταραχές*. Πληροφορεί δηλαδή τον εκπαιδευτικό, με αρκετά εξειδικευμένο ορισμένες φορές τρόπο, για φαινόμενα τα οποία, παρά το ότι τα συναντά καθημερινά στην εκπαιδευτική πράξη, δεν είναι προετοιμασμένος να τα αντιμετωπίσει. Επισημαίνεται και στιγματίζεται η άκριτη και αυτοματική μετατροπή του φαινομένου της σχολικής αποτυχίας (της αδυναμίας δηλαδή του παιδιού να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σχολείου) σε φαινόμενο μαθησιακής διαταραχής και πολλές φορές μάλιστα νευρολογικού τύπου, χωρίς να επιχειρείται η σφαιρική διάγνωση και συνολική αντιμετώπιση του προβλήματος. Καταγράφονται είδη γλωσσικών διαταραχών (λ.χ. δυσφασίες, τραυλισμός) που έχουν μεγαλύτερες ή μικρότερες επιπτώσεις στην επικοινωνία και ως εκ τούτου συνιστούν αίτια σχολικής αποτυχίας και περιγράφεται ο τρόπος της λογοπεδικής εξέτασης και της λογοθεραπείας που αποσκοπεί στην αποκατάσταση των γλωσσικών διαταραχών.

Είναι απολύτως σαφές, και από την παρουσίαση που προηγήθηκε, ότι το εύρος των θεμάτων που αναλύονται στον *Εγκυκλοπαιδικό οδηγό* είναι εντυπωσιακά μεγάλο, με αποτέλεσμα ο εξοπλισμός του εκπαιδευτικού που

θα τον επιλέξει ως βοήθημά του να καταστεί ιδιαίτερα ενισχυμένος. Κοντολογίς, όλοι σχεδόν οι τομείς της θεωρητικής και εφαρμοσμένης γλωσσολογίας (γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας, κοινωνιογλωσσολογία, ψυχολογία, κειμενολογία, διδακτική της γλώσσας, ιστορική γλωσσολογία) που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στον έλληνα εκπαιδευτικό εκπροσωπούνται με επάρκεια και επιστημονική εγκυρότητα. Περιλαμβάνονται κείμενα ισορροπημένα (αποτέλεσμα του μόχθου όχι μόνο των συγγραφέων αλλά και της ομάδας εργασίας που συντόνισε ο καθηγητής Χριστίδης), τα περισσότερα από τα οποία καταφέρνουν να δώσουν τόσες πληροφορίες όσες χρειάζεται ο εκπαιδευτικός, χωρίς περιττές και φορμαλιστικές εξειδικεύσεις, αλλά ούτε και με τρόπο επιφανειακό και συνθηματολογικό. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην πληρέστατη και πολύ ενημερωμένη βιβλιογραφία που συνοδεύει τα περισσότερα κείμενα, παρέχοντας έτσι στον αναγνώστη διόδους για περαιτέρω ενημέρωση και εμπάθυνση. Ο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός* μ' όλες αυτές τις αρετές που παρουσιάζει αποδεικνύεται εκ των πραγμάτων πολυτιμότεος και για τον γλωσσολόγο-πανεπιστημιακό και τους φοιτητές του, καθώς αποτελεί ένα άριστο εισαγωγικό εγχειρίδιο σε τομείς όπως η γενική γλωσσολογία, η κοινωνιογλωσσολογία, η διδακτική της γλώσσας κλπ.

Με το βιβλίο αυτό ο έλληνας εκπαιδευτικός, ως ο κύριος αποδέκτης του *Εγκυκλοπαιδικού οδηγού*, προστατεύεται από την άγονη ρητορεία σχετικά με τη μυθική αξία της ελληνικής γλώσσας. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να «δει» την ελληνική ως μια γλώσσα με ιστορία –όπως όλες οι άλλες γλώσσες– που ακριβώς εξαιτίας της ιστορίας της, και όχι της μυθολογίας της, δηλαδή των συγκεκριμένων κοινωνικών γεγονότων και ιδεολογικών αντιπαράθεσεων που τη συνόδευαν, είχε τη συγκεκριμένη και όχι κάποια άλλη εξέλιξη. Μ' άλλα λόγια, ο εκπαιδευτικός συνειδητοποιεί ότι η ιστορία μιας γλώσσας είναι η ερμηνεία της διαφοράς που παρουσιάζει από την κοινή νοητική κοιτίδα, χαρακτηριστική όλων των γλωσσών. Και αυτή η συνειδητοποίηση είναι πολύτιμη. Είναι η προϋπόθεση που πρέπει να κατακτήσει για να μην αναλώνεται η σκέψη και η εκπαιδευτική πρακτική του στον δήθεν αυτονόητο ανθρωπιστικό χαρακτήρα που αυτοματικά μεταδίδει κάθε ενασχόληση, επαφή ή αναφορά στην αρχαία, αρχαιότροπη ή λόγια μορφή της ελληνικής.

Η διδακτική της γλώσσας είναι στο επίκεντρο του βιβλίου, καθώς είναι το κεντρικότερο ζήτημα για τον εκπαιδευτικό. Με τρόπο απολύτως πειστικό ο εκπαιδευτικός συνειδητοποιεί ότι στόχος του δεν θα πρέπει να είναι η στεία διδασκαλία αφηρημένων γραμματι-

κών και συντακτικών κανόνων, αλλά η μύηση των μαθητών του στην επίτευξη ποικίλων επικοινωνιακών στόχων με τα κατάλληλα γλωσσικά μέσα. Η επικοινωνιακή αυτή προσέγγιση επιβάλλει συγκεκριμένη στοχοθεσία στο μάθημα τόσο της μητρικής όσο και της ξένης γλώσσας: την προετοιμασία των μαθητών ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές ανάγκες.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι, αν και το εύρος των εκπαιδευτικών θεμάτων είναι ανεξάντλητο, θα μπορούσε ίσως να είχε δοθεί μεγαλύτερη έμφαση σε υποδειγματικά διδακτικά πλάνα και στον τρόπο με τον οποίο μπορούν να δημιουργηθούν επικοινωνιακές περιστάσεις στην τάξη. Επίσης χρήσιμη θα ήταν η σύντομη παρουσίαση των επιπέδων γλωσσικής ανάλυσης (φωνητική-φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία) και του τρόπου με τον οποίο μονάδες από κάθε επίπεδο μπορούν να γίνουν αντικείμενο διδασκαλίας στο πλαίσιο μιας λειτουργικής-επικοινωνιακής προσέγγισης, δεδομένου μάλιστα ότι τα επίπεδα αυτά εκπροσωπούνται στα γλωσσικά βιβλία του γυμνασίου και του λυκείου. Ακόμη, χρήσιμη θα ήταν η παρουσίαση και στην έντυπη μορφή του *Εγκυκλοπαιδικού οδηγού* της θεωρίας των ειδών/ γενών του λόγου (η οποία όμως υπάρχει, και είναι ιδιαίτερα εμπεριστατωμένη, στον Ηλεκτρονικό Κόμβο). Τέλος, ορισμένα στοιχεία για την ασύμμετρη διεπίδραση που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της σχολικής τάξης θα συντελούσαν στην ευαισθητοποίηση του εκπαιδευτικού σε θέματα επικοινωνιακής ανισότητας στην τάξη.

Μία από τις σημαντικότερες αρετές του βιβλίου είναι η συστηματική ενημέρωση του εκπαιδευτικού γενικά για τις γλώσσες της Ευρώπης και ειδικότερα για τις μειονοτικές γλώσσες. Ο εκπαιδευτικός έτσι αποκτά μια σφαιρική αντίληψη για τον ρόλο των ασθενών και ισχυρών γλωσσών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παράλληλα, γίνεται απολύτως σαφές η αναγκαιότητα να αντιμετωπισθεί σοβαρά η γλωσσική εκπαίδευση των αλλόγλωσσων παιδιών που βρίσκονται στην Ελλάδα λόγω της οικονομικής μετανάστευσης, με διδακτικό υλικό που θα αντιστοιχεί στην ιδιαιτερότητα της διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας και όχι με βιβλία που φέρουν το τίτλο *Η γλώσσα μου* και απευθύνονται σ' αυτούς που πράγματι έχουν τη νεοελληνική ως μητρική τους γλώσσα!

Γενικότερα, ο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός* για τη γλώσσα είναι ένα βιβλίο που με εμπνευστή και συντονιστή τον καθηγητή Χριστίδη και απηχώντας την προοδευτική δημοτικιστική παράδοση της Θεσσαλονίκης καταφέρει να εκπληρώσει έναν πολύ σημαντικό στόχο: να παραιτηθεί από ένα στείο ακαδη-

μαϊσμό και να συναντήσει τις πραγματικές ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, όπως αυτές διαπιστώνονται στην καθημερινή ελληνική εκπαιδευτική πράξη. Δεν είναι, όμως, μόνο η συνάντηση της θεωρίας με την πράξη που έχει ιδιαίτερη σημασία στο βιβλίο αυτό, αλλά και της επιστήμης με την πολιτική. Και είναι καίριο το πολιτικό αίτημα για τα ευρωπαϊκά –και όχι μόνο– γλωσσικά πράγματα, σύμφωνα με το οποίο η υπεράσπιση της γλωσσικής ποικιλομορφίας στο όνομα του δικαιώματος της διαφοράς θα πρέπει να αναζητήσει το ευρύτερο κοινωνικό απελευθερωτικό όραμα που θα νοηματοδοτήσει τόσο την ενότητα όσο και τη διαφορά, ώστε να μην χρησιμοποιηθεί υποκριτικά η τελευταία προκειμένου να προωθηθεί η πολιτική και οικονομική ηγεμονία των ισχυρών κέντρων.

## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πολύ χρήσιμο βοήθημα για τη διερεύνηση της σχέσης ισχυρών και ασθενών γλωσσών στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι το δίτομο έργο *Ισχυρές-Ασθενείς γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
2. Το έργο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Επιμέλεια Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], είναι πλέον το πιο έγκυρο βοήθημα για το μελετητή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας.